

Sajátos-e Gyimes népi kultúrája, és ha igen, miért nem mutatkozik ez meg a Magyar Néprajzi Atlasz térképein?

BORSOS BALÁZS

A címben feltett kérdés első felére ott a címben a válasz, és ezt minden bizonnyal nemcsak Gyimes egyik legjobb ismerője, Ilyés Zoltán¹ fogadná el, hanem az a számtalan kutató és diák is, akik az évtizedek során Gyimesben megfordult és az itt tapasztalatról cikket, szakdolgozatot, disszertációt írt. Épp ez a sajátos kultúra lehet Gyimes roppant népszerűségének oka, hiszen – tegyük szívünkre a kezünket – a néprajzkutatót, antropológust ugyan kiképezik arra, hogy bármilyen közösség esetében végre tudja hajtani a kutatási tervet, mégis azt a kultúrát tudja igazán elmélyülten kutatni, amelyhez valamilyen érzelmi kötődése is van. Egyetemem éveim alatt jelent meg a Hungaroton magyar hanglemezkiadó vállalatnál az a lemez, amely Kallós Zoltán legkedvesebb dalait tartalmazza: a gyűjtő előadásában. A sercegőre hallgatott bakelitkorong számos kitűnő dala közül az előadó szívéhez különösen közel állt az, melynek szövege Gyimest név szerint is megidézte.

„Tegnap a Gyimesben jártam, bolondgombát vacsoráztam, úgy megbolondultam tőle, megszerettem, aki főzte. Ha szerettem, el is vettem, jaj, de jó életet éltem, sokszor mondtam én azóta, nem is volt az bolondgomba.”

A Gyimesben járt kutatókat az akár képletes „bolondgomba” úgy megfogta, hogy azóta is tömegével járnak a Kárpátok bércei közé.

Gyimes kultúrája tehát sajátos és különleges, ezt én is készségesen elismerem. Ám ezt a különlegességet az a kutatás, amely a magyar népi kultúra regioná-

¹ Itt hadd utaljak csak a két legnagyobb lélegzetű publikációjára: Ilyés 2007, 2008.

lis struktúráját a Magyar Néprajzi Atlasz térképeinek számítógépes feldolgozása (klaszteranalízise és matematikai statisztikai vizsgálata) alapján igyekezett meghatározni, nem igazolta. Erre az ellentmondásra igyekezik ez a dolgozat valamilyen választ adni.

A tanulmány első felében mindazonáltal szükségesnek látszik röviden összefoglalni a Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása és elemzése során alkalmazott módszertant. A Magyar Néprajzi Atlasz 634 térképlapon közel ennyi kulturális jelenség helyi változatait mutatja be elméletileg 417 kutatóponton. Az adatok kódolása és digitalizálása után egy klaszterező program² az elemeket (településeket) az őket jellemző változók (kulturális jelenségek) értékei (helyi változatai) alapján összehasonlítja. Az egymásra leginkább hasonló két települést összevonja egy csoportba, jellemzőik alapján egy közös „súlypontot” képez, s a továbbiakban ezt veti össze a többi kutatóponton. Az elemzés kezdetén mindegyik elem egy, csak önmagából álló csoportot képez, a végén mind a 417 elem egyetlen csoportba tömörül. Az elemzés folyamán (ott, ahol a program nagyon különböző csoportokat von össze) tipikus eloszlásokat állapíthatunk meg. A néprajzi nagytájak, középtájak és kistájak száma (Kósa László [1998] összefoglalását követve rendre 5, 26, ill. 90) nagyságrendjében számítógép meghatározta kulturális nagy-, közepes és kis területi egységeket mutathatunk ki. Ezen egységekre – itt nem részletezhető okfejtés eredményeként – a kulturális nagy-, közepes, kis- /és mikro-/ régió elnevezést találtam a legalkalmasabbnak.³

Az elemzés során figyelemmel kell lenni arra, hogy az atlasz 634 lapja között sok olyan akad, amely nagy mennyiségű 0 adatot tartalmaz, egyes lapok csak a kulturális jelenségek elnevezéseiről szólnak, ezért nyelvi-nyelvjárási jelenségekkel foglalkozó lapoknak tekinthetők (180 lap), illetve az atlasz alapvető időmetszetén (19–20. század fordulója) kívüli időszakot, vagy egyes jelenségek időbeli változásait mutatják be (összesen 81 lap). Ezért ún. szűrt klaszterezéseket is végre kell hajtani, vagyis olyan elemzéseket, amelyekben a 180 nyelvi lap, a 81 időmetszeten kívüli lap nem szerepel. Az adathiányok hatását úgy ellenőrizhetjük, ha egyrészt kiszűrjük azt a 10 + 12 gyűjtőpontot, amelyeknél az adatfelvételi problémák miatt hiányoznak az adatok,⁴ illetve kiszűrjük azokat a lapokat, amelyeken 200-nál, il-

² A klaszteranalízis elvi alapjaival és gyakorlati buktatóival kapcsolatban hadd utaljak korábbi publikációkra: Borsos 2003: 33–34; Borsos 2006: 145–146; Borsos 2007: 174; Borsos 2011: I. 61–64.

³ Erről részletesen lásd Borsos 2002.

⁴ Az atlasz adatgyűjtése (1960-as évek) idején létező politikai problémák miatt 8 + 12 romániai gyűjtőpont esetében hiányosak az adatok. Ezek közül az első csoportét egyáltalán nem, 12 kutatópontot csak korlátozottan lehetett figyelembe venni. Ugyancsak ki kellett szűrni Kecskemét és a felföldi Óvár adatait.

letve 50-nél több helység adatai hiányoznak (ezek száma rendre 267, illetve 429).⁵ Figyelembe kell azonban venni, hogy ebben az esetekben a vizsgálatba bevont lapok tematikai egyoldalúsága nő, -200-as elemzésben az atlaszban bemutatott 85 témakör közül 11, a -50-es klaszterezésben pedig már 28 teljesen kimarad. Ráadásul ezek elsősorban a nem anyagi kultúra területét mutatják be, a -50-es elemzésben az ilyen témákat bemutató 167 lapból csak 20 marad a mintában.

További vizsgálati lehetőséget nyújt, ha az atlasz adatainak alapelemzését és az így rajzolt tagolódási képet szembesítjük a kultúra térbeli szerveződését befolyásoló, nem elsődlegesen kulturális tényezők alapján kialakított területi struktúrával (közigazgatási, földrajzi, nyelvészeti tagolódás, demográfiai, agrárstatisztikai adatok), valamint az egyes kulturális aspektusoknak az atlaszon kívüli adatok (zene, tánc, és részben építkezés), illetve az atlasz adatai alapján (azaz tematikus lapcsoportok klaszterezése révén) föllállított területi struktúrájával. Az összehasonlítás legkézenfekvőbb módon úgy végezhető el, ha ezeket a kiegészítő adatokat az atlasz alapszerkezetében a 417 gyűjtőponthoz kötve rögzítjük. Így megalkothatjuk a Magyar Néprajzi Atlasz virtuális 10. és 11. kötetét.⁶

A 10. virtuális kötet információs és kiegészítő lapokat tartalmaz. A közigazgatási tagolódást vármegyei és járási szinten mutatja be, amelyet kiegészít az agrár adatok értelmezéséhez szükséges becslőjárási osztályozási vidékek szerinti beosztás. A demográfiai és agrárstatisztikai adatok két időmetszetben (1900, 1910, illetve 1895, 1910), illetve települési és (becslő)járási szintet képviselve jelennek meg. Ez utóbbi állítható igazából párhuzamba az atlasz többi lapjával, hiszen a gyűjtőpontokat úgy határozták meg, hogy teljes környezetük kultúráját reprezentálják, és ez a tágabb környezet statisztikai adatok esetén szükségképpen a (becslő)járást jelenti. A demográfiai jellemzők közül a nemzetiségi és felekezeti eloszlás adatai három részletezettségi szintben készültek: 1. az összetétel százalékos aránya, 2. a többség (kizárólagos, abszolút, relatív) 3. domináns felekezet/nemzetiség. Készültek lapok a települések lakosságáról 3, illetve 7 kategóriaosztásban. Ugyanebben a kétféle bontásban került térképre a járást alkotó települések átlagos lakosságának száma is. Az utolsó demográfiai lapcsoportba a települések és a járások népsűrűségét, valamint a járást alkotó helységek átlagos területét mutató lapok sorolódtak. A mezőgazdasági adatok közül a térképekre került az egyes művelési ágak (szántó, kert, rét, szőlő, legelő, erdő, nádas, terméketlen) százalékos aránya, kataszteri tiszta jövedelme, valamint a birtokok átlagos mérete a teljes területre és a szántóterületre vetítve egyaránt. Az agrárstatisztikai lapok esetén a kategóriák meghatározása azt az elvet követte, hogy míg számuk áttekinthető

⁵ A számszerű határokat a klaszteranalízis matematikai jellegzetességei határozták meg. Részletes indoklásukat lásd Borsos 2011: I. 84–85.

⁶ A virtuális 10. és 11. kötetben a tematikus klaszterezések eredményei nem szerepelnek. Ez utóbbiak megtalálhatók: Borsos 2011: II. 58–121.

maradjon (6-8), mindegyikbe egyforma nagyságrendben kerüljenek elemek, és az egyes kategóriák közel azonos intervallumot fogjanak át.⁷

A 11. kötetbe a szakirodalom feldolgozása által készített, a különböző aspektusokra vonatkozó tagolódási térképek kerültek. Három lap mutatja be az eddigi kutatás által feltárt, és viszonylagos konszenzust jelentő néprajzi tagolódási képet nagy, közepes és kistájak szintjén. Két lapon szerepelnek a földrajzi nagytájak és középtájak, és ugyancsak két lapon a nyelvjárási régiók, illetve a kisebb méretű nyelvjárási csoportok. A kulturális részterületek közül az irodalom alapján készült térkép az építkezés, a zene (és ennek nyomán a szokások), valamint a tánc aspektusa tagolódási képéről több részletezési szintben. Térkép mutatja a piacok számarányát (hány fő és mekkora terület esik egy vásárhelyre) a kenderfeldolgozás területi típusait, a fazekas-központokat és a díszítőművészetben kiemelkedő területeket.⁸

A számítógép a klaszteranalízis mellett az ún. kulturálishasonlóság-vizsgálatot is elvégzi.⁹ Ennek segítségével megállapítható, hogy egy adott település hány térképlapon, illetve mennyi változóértékben (súlyozott attribútum-értékben¹⁰) tér el a többi kutatóponttól. Tehát a sorban minél kisebb az eltérést mutató szám, annál közelebbi a rokonság. Az így alkotott lista a klaszterezés eredményét bizonyos fokig ellenőrzi is, mert míg a csoportelemzésben az első összevonások után már közös súlypontokat vesz figyelembe a számítás, ebben az esetben mindig az egyes gyűjtőpontok eltérését vizsgálja az összes többitől. Ha tehát az egyes területi egységeket képviselő kutatópontok egymás listájában az élen szerepelnek, a csoport összetartozása bizonyítható. Ez a módszer elsősorban a kisebb (maximum 10-15 gyűjtőpont által képviselt) területi egységek meghatározásában lehet segítségünkre.

⁷ A felhasznált adatok a következő forrásokból kerültek ki: Magyar 1902, 1912; Zentai 2001; Magyar 1897; MM 1913–1914. A virtuális 10. kötet járási adatokat bemutató térképei megjelentek Borsos 2011. II: 199–283. A 701, 712, 714, 716, 718, 720, 721, 722, 730, 736, 739, 743, 745, 764, 771, 791, 793, 799. térkép megjelent: Borsos 2008: 208–229.

⁸ A térképek a következő források alapján készültek: Kósa 1998; Hajdú-Moharos 2000; Hajdú-Moharos–Hevesi 2002; Juhász 2001; Barabás–Gilyén 1979; Harkai 1995; Tátrai 2002; Sárosi–Németh 1993, 1995; Vargyas 1990; Martin 1990; Prinz–Teleki é. n.; Kresz 1991; Szolnoky 1972; Domanovszky 1981. A virtuális 11. kötet említett térképei megjelentek: Borsos 2009: 275–287; Borsos 2010: 185–220, illetve Borsos 2011: II. 287–338. A számítógépes elemzés alkotta, illetve a tudományos szintézis eredményeképp rajzolt területi tagolódási térképek (831–833, illetve 834–837. térkép) megjelentek: Borsos 2011: II. 339–354.

⁹ Ennek részleteiről lásd Borsos 2006: 148–149; Borsos 2007: 176; és Borsos 2011: I. 213–214.

¹⁰ A kulturálishasonlóság-vizsgálat leghatékonyabb változatának az ún. súlyozott attribútum-érték vizsgálat bizonyult. Ebben az esetben nemcsak azt vesszük figyelembe, hogy egy adott település adatai hány térképen térnek el egy másiktól, hanem azt is, hogy ha egy adatban el is térnek, van-e olyan adat a térképen, amelyben egyeznek. A súlyozás jelen esetben azt jelenti, hogy ha a települések egy adatban eltérnek, de kettőben egyeznek, az nagyobb hasonlóságot jelent, mint ha egy eltérés mellett csak egy adatban egyeznének az adott lapon.

A kutatás eredményeképp a magyar népi kultúra szintetikus tagolódási képe 5 nagyrégiót (Nyugati, Északi, Középső, Átmeneti és Keleti), 18 középrégiót és ezeken belül 103 kistrégiót, illetve 31 mikrorégiót mutat. Ebben a struktúrában kell elhelyeznünk és megvizsgálnunk Gyimes népi kultúráját.

Gyimest a Magyar Néprajzi Atlaszban egyetlen gyűjtőpont, Gyimesközéplok képviseli. Valójában azonban a gyűjtés nehézségeit is mutatva a gyűjtőfüzetben Gyimesközéplok és Gyimesfelsőlok együtt szerepel helyszíneként és a gyűjtő helyett is összeállító neve áll a füzetek elején (Vincze Ildikó és Dienes Anna). A kézírás helyett használt írott nyomtatott betűk is azt jelzik, hogy az itt meglevő adatokat különböző gyűjtők feljegyzéseiből egységesítették az összeállítók. (A továbbiakban mindazonáltal az atlaszhoz híven a Gyimesközéplok nevet használom). Ez a pont az 5 kulturális nagyrégió közül a Moldva és Erdély alkotta Keleti nagyrégióban, azon belül pedig a Keleti középrégió Északkeleti kistrégiójába osztható be Gyergyó és Csík többi településével együtt.

Az Északkeleti kistrégió a Kászon nélkül vett Csík vármegye területét fogja át. A Keleti középrégió összes térképlapjának klaszterezése során a 3. lépésben jelenik meg, ahogy ekkor válik ki az időtényező kiszűrése után és a -200-as elemzésben is. A tematikai elemzésekben viszont egyszer sem mutatható ki. Az atlaszban Gyergyóból Gyergyótölgyes, Ditró és Gyergyócsomafalva, Felcsíkból Csíkszentdomokos, Alcsíkból Csíkménaság és Kozmás, valamint Gyimesből az említett Gyimesközéplok – Gyimesfelsőlok együttes képviseli. Ez a 7 település 1900-ban 4, 1910-ben 5 járás területén, illetve 2 becslójárásban található. Észak-Gyergyó görög katolikus román lakossága miatt demográfiai adatai nem egységesek, csak a – kis – népsűrűség jellemző az egész területre. A szántó mindkét időmetszetben csekély arányú, és egységes a területére eső átlagos birtoknagyság is. 1910-ben a szőlő és a nádas hiánya is általános. A természeti környezet egységesen kevésbé termékeny voltát jelzi, hogy mindkét becslójárásban mind a 7 művelési ág, valamint a teljes termőterület jövedelme is azonos, és – a kert kivételével – a legalacsonyabb kategóriába esik. A Keleti-Kárpátok földrajzi nagytájban levő kistrégió 3 földrajzi középtáj területére esik: Észak-Gyergyó a Gyergyó–Békási-hegyvidék, Gyimes a Tatros menti hegyvidék, míg az Olt és a Maros felső völgye a Székely-medencesor földrajzi középtájon található. A nyelvtudomány a kistrégióban összesen három csoportot: Gyergyói, Felcsíki (Gyimes ide tartozik) és Alcsíki nyelvjárást különít el. Gyergyót Szolnok Lajos már nem osztja be a kendermegmunkálás Székelyföldön jellemző 9. területi típusába. Csík vármegye az egy vásárhelyre eső népességszám kivételével mindegyik vásárhely-sűrűségi lapon elválik környezetétől. Hasonló a helyzet a zene területén is, a *Magyar Népzenei Antológia* szerkesztői zenéje régiessége okán egész Csík megyét elkülönítik a többi székely megyétől. Népművészetét illetően Domanovszky György leválasztja Gyimest, szerinte itt a viselet a kiemelkedő művészeti ág, míg a Székelyföldön ál-

talában mind az 5. Gyimest népzeneje és táncai miatt szinte minden részletes beosztás elkülöníti. A kulturális hasonlóságvizsgálat igazolja a kistrégyó összetartozását. Gyergyótölgyes és Ditró rokoni sorának 1-4. helyén csíki falvak állnak, Gyergyócsomafalva esetében az 1-5. helyen 4 (és a 4. is csíki: Kászonimpér). Gyimesközéplek rokoni sorába az 1-7. helyen mind a 6 kistrégyós társ megtalálható, a 3. helyezett Szentegyházasfalu a hasonló hegyi környezet miatt kerülhetett ide. Érdeemes megjegyezni, hogy a gyimesiek moldvai kapcsolatai ellenére¹¹ az első moldvai falu (Külsőrekecsin) csak 10. a sorban. Csíkszentdomokos kulturális rokonai közt az 1-6. helyen 4 kistrégyós társ található. Alcsík kissé már távolabb áll, Csíkménaság esetében már csak az 1-8. helyen van 5 további Csík megyei település, Kozmás esetében pedig az 1-8. között már csak 3. Ennek ellenére a Csík–Gyergyó kistrégyó releváns területi egységként fogadható el, amely a következőkben kifejtettek értelmében 3 mikro-régióra: Gyergyó–Felcsík, Alcsík és Gyimes bontható.

A néprajzkutatás Gyimest, mint a történelmi Magyarország legarchaikusabb kultúrájú vidékét, külön kistájként tartja számon, amely önmagában középtájat is alkot.¹² Az atlaszban ábrázolt kulturális jelenségek alapján ez a jellegzetes elkülönülés nem bizonyítható, Gyimes Kelet-Erdély 28 települése közül csak a 23. lépésben válik önálló, egytagú klaszterré. Az egyes kulturális aspektusok alapján végzett vizsgálat gyakran még később különíti el, például a település–építkezés, vagy a lakóház–építkezés lapcsoportok elemzése során csak a 27-28. lépésben lesz önálló. A 15. lépésben, vagy annál hamarabb csak a legtradicionálisabb aspektusok esetén jelenik meg: a nem-anyagi kultúra összesített (15.), a viselet (14.), a táplálékkészítés (12.), illetve a szokás–hiedelem lapcsoport (11.) elemzése. Az anyagi kultúra természeti meghatározottságára utal, hogy általában a másik csíki hegyi közösséggel, Gyergyótölgyessel tart együtt, kettejük klasztere már a 7. lépésben elválik Csík–Gyergyó többi településétől. Kulturális hasonlósági sorában is Gyergyótölgyes (46) áll az élen, Alcsík egyik legmagasabban fekvő faluja, Csíkménaság (49) követi, és a 3. helyen a szintén hegyi Szentegyházasfalu (54) áll. Láthatjuk, az 1-2. helyezett súlyozott attribútum-értéke sem nagy, vagyis ez sem utal Gyimes kulturális egyediségére (pl. kisebb, mint pl. az erdővidéki Vargyas távolsága legközelebbi szomszédjától). Ugyanakkor a néprajzkutatás, különösen a viselet, zene és tánc miatt hangsúlyosan elkülöníti, nemcsak a területi csoportok, hanem a dialektusterületek szintjén is. Gyimest ráadásul a népzene kutatás alkalmanként nem is Erdélyhez és Bukovinához, hanem Moldvához sorolja.¹³ Mind-

¹¹ Vargyas 1990: 89.

¹² Kósa 1998: 338.

¹³ Vargyas 1990: 89. Ezenkívül Pávai 2005: 32; ismerteti az Olsvai Imre – Rudasné Bajcsay Mária – Németh István szerkesztésében megjelenő „Hallgassatok meg magyarim...” *Keresztmetszet a magyar népzeneiről*. Hungaroton 1998. CD hasonló tagolását.

ezeket figyelembe véve fogadhatjuk csak el Gyimest önálló kistájként. Ebben az esetben Gyergyótölgyest (Ditró rokonai sora miatt is, ahol ez a település áll az élen) a Gyergyó–Felcsík kistájba sorolhatjuk be.

Mi okozhatja tehát Gyimes népi kultúrájának besimulását a Magyar Néprajzi Atlasz térképein a tágabb kelet-erdélyi környezetbe? Okozhatja elsősorban az adathiány: a sok 0 adat látszólagos összetartozást generál azon gyűjtőpontok között, amelyek esetében véletlenszerűen azonos típusú adatok hiányoznak. Mivel az atlasz anyagának gyűjtése az 1960-as évekre esett, amikor a nemzetközi tudományos csereegyezmények ellenére a terepi munka Romániában egyre nehezebbé vált, nem véletlen, hogy a leghiányosabban dokumentált gyűjtőpontok ebben az országban találhatók.¹⁴ A tervezett 100 romániai gyűjtőpont közül csak 80 pont anyaga mondható annyiban teljesnek, hogy mind a négy gyűjtőfüzet rendelkezésre áll, és azokban nemcsak sporadikus adatok vannak. Am a magyarországi vagy akár a szlovákiai gyűjtőpontokhoz képest ezek a gyűjtések is hiányosak. Még azon települések esetében is, ahonnan az összes gyűjtőfüzet rendelkezésünkre áll, a kérdések jellege, illetve a gyűjtés nehézségei miatt kevesebb értékelhető adat került a lapokra. Az atlasz 417 gyűjtőpontját és 634 térképlapját nézve a lapokon levő adatszám mediánja 416, azaz 208 település esetében ennél több, 208 település esetében ennél kevesebb lapon szerepel adat. A Keleti nagyregió gyűjtőpontjai közül csupán Váralmás (426 lap) került a felső félbe, és 400-nál több lapon is mindössze 10 településről származik adat. A nagy többség esetében 300-400 lapon található adatok. Ebbe a képbe tökéletesen beleillik Gyimesközéplak, amely esetében 365 térképen összesen 406 bejegyzés található. A térképek több mint feléről (317-nél többről) csak azon 4 település adatai hiányoznak, ahonnan csak az I–II. (Kide, Magyarzovát) vagy I–III. gyűjtőfüzet áll rendelkezésünkre (Györgyfalva, Kisbarcsa), valamint további 3 hiányosan gyűjtött falué (Bogdánfalva, Magyarléta és Lozsád). Mindebből két dolog következik. Egyrészt Erdély és Moldva a klaszteranalízis eredményeképpen mutatkozó kulturális összetartozása részben az aránylag sok 0 adat meglétéhez köthető, ugyanakkor az adathiány a Keleti nagyregió önálló klaszterezése során sokkal gyakrabban és hamarabb vezethet területileg széteső klaszterek keletkezéséhez, mint a többi nagyregió esetén, másrészt összetarthat olyan településeket, amelyek valójában nem tartoznak össze. A kulturális hasonlóságvizsgálat is egymás mellé sorolhat

¹⁴ Két kutatópontról (bár az alaptérképre fölkerültek) egyáltalán nincs teljesen kitöltött kérdőív: Hídalmáson nem is folyt gyűjtés, Igazfalváról csak szórványadatok vannak. Csak az első két gyűjtőfüzet készült Ákos, Értarcsa, Géres, Gyanta, Józsefszállás, Kide, Magyarszentmárton, Magyarzovát, Majláthfalva, Nagyszalonta, Óvár, Temesrékas, Újszentes, Vadász és Végvár esetében. A negyedik kötet hiányzik Györgyfalva, Kisbarcsa és Omor településekről. Bár Temesség településéről megvan a negyedik kötet, abban csupán szórványadatok vannak. Czövek 1992. A felsorolt 21 kutatópont közül csak a szlovákiai Óvár nincs Romániában.

térben távoli településeket, ha azok esetében éppen azonos lapokról hiányoznak adatok. Mindennek fényében a klaszteranalízis által megállapított kulturális tagolódást a többi nagyrégióénál korlátozottabb érvényűnek kell tekintenünk, s erre a kis egységek elemzésekor figyelemmel kell lennünk: ezért fogadhatjuk el Gyimes önálló kulturális mikro-régióként való létezését.

Ezt a döntést tovább erősíti, ha megnézzük, a kultúra mely aspektusaiban tekinti a néprajzkutatás Gyimest különösen sajátosnak és ezek mennyiben szerepelnek a néprajzi atlasz kérdései között. A nyolckötetes Magyar Néprajz rendszere alapján a népi kultúra 25 (26) aspektusba osztható¹⁵:

A kultúra részterületei	%				
Zsákmányolás		Életmód	2	Szokások	6
Földművelés	17	Táplálkozás	22	Népi vallásosság	
Állattartás	9	Viselet	7	Néphit, mágia	6
Közlekedés, szállítás	6	Líra	<<1	Gyógyítás	1
Háziipar, kézművesség	3	Epika		Társadalom	5
Kereskedelem	<<1	Dráma (színház)		Rokonság és család	2
Település	1	Zene	<<1	Életfordulók	8
Építkezés	8	Tánc		Díszítőművészet	
		Játékok		Népi tudomány	

A táblázatból jól látható, hogy az atlasz elsősorban az anyagi kultúra területét öleli fel, azok az aspektusok, ahol Gyimes sajátos kultúrája néprajzilag bizonyítható (zene, tánc, viselet, szokások, népi tudomány) az atlaszban alig néhány lappal, vagy egyáltalán nem szerepelnek.

További indok lehet arra, hogy Gyimes nem jelenik meg az elemzésben sajátos kistrégióként, a gyűjtőpontok kiválasztásának és sűrűségének problémája. A klaszteranalízis eredményét a kis- és mikro-régiók szintjén vizsgálva ugyanis megállapítható, hogy egyetlen olyan kistrégiót sikerült kimutatni, amelyet mind a 4 szűrt és mind a 14 tematikus klaszterezés meghatározott (Bukovina), és kettő olyat, ahol csak egy tematikus klaszterezés hiányzott (Zoboralja, Szilágyság–Tövishát). Bukovina és Zoboralja a néprajzi vizsgálat által is jól ismert, szórványhelyzetű és környezetétől jellegzetesen elkülönülő kultúrájú kistrégió. A harmadik egység (Szilágyság–Tövishát) sajátos kultúrájára ugyanakkor az eddigi néprajzi vizsgálat nem figyelt fel (a hiány pótlásában úttörő a Miskolci Egyetem Antropológiai Intézete¹⁶), és ez utal az adatbázis egyik problémájára, a gyűjtőpontok meghatározására. Egyes néprajzi kistájak esetében ugyanis sűrűbben szerepelnek

¹⁵ Díszítőművészet a Magyar Néprajzban nem szerepel. A táblázatban a lapszámok (634) alapján számolt % érték áll, ami nem pontosan (csak nagyságrendileg) egyezik meg a térképezett kulturális jelenségek számával (627).

¹⁶ Biczó–Kotics 2013.

a gyűjtőpontok, mint másoknál. A bukovinai székelyek 5 falujából 2 gyűjtőpontot választottak, a mindössze 3 települést magában foglaló al-dunai székelység (4 + 9 klaszterezés határozza meg) is 2 gyűjtőponttal szerepel a mintában. Ebből következik, hogy ha például Gyimesközéplak mellett egy másik gyimesi falu is gyűjtőpont (például elkülönítik Gyimesközéplakot és Gyimesfelsőlakot, esetleg gyűjtőnek Gyimesbükkön is), vagy más példával élve a szlavóniai Kórogy mellett például Szentlászló is szerepel a mintában, ezek a néprajzi vizsgálatokban jellegzetes kistájként elkönyvelt vidékek minden bizonnyal az atlasz adatai alapján is kiválnak sajátos kistrégióként. Így azonban a klaszteranalízis nem határozhatja meg a kistrégiókat és legfeljebb a kulturális hasonlóságvizsgálatból tudunk a környezettől eltérő kultúrájukra következtetni. Ami az anyagi kultúra dominanciája és a természeti környezet erre gyakorolt hatása miatt Gyimes esetében nem sikerülhet.

Ha új kutatópontot nem is határozhatunk meg Gyimesben, azt megtehetjük, hogy megvizsgáljuk, a hasonló természeti környezetben levő Gyergyótölgyes hatása nélkül megjelenik-e Gyimes sajátos kultúrájú gyűjtőpontnak a többi csíki, gyergyói helységhez képest. Könnyedén végezhetünk ugyanis az adatbázison olyan klaszterezést is, amelyből kihagyjuk Gyergyótölgyest, és csak a középrégió többi 27 falvát elemezzük. Emlékszünk: az összes térképlap elemzés során a Gyimesközéplak és Gyergyótölgyes alkotta klaszter már a 7 lépésben elkülönült, de a két település egymástól csak a 23. lépésben vált el. A Gyergyótölgyes nélküli elemzésben a Csík-Gyergyó-Gyimes alkotta kistrégió éppúgy a 3 lépésben jelenik meg, de másik elemzéstől eltérően a 7. lépésben Gyimes az alcsíki falvakkal válik el a Gyergyó-Felcsík alkotta kistrégiótól és tőlük már a 9. lépésben elkülönül: *az első egytagú klasztert alkotja a Keleti középrégióban*. Ez pedig markánsan alátámasztja a Gyimes sajátos kultúráját bizonyító kutatásokat.

A fentiek fényében kijelenthetjük: a teljes Magyar Néprajzi Atlaszt tekintve Gyimes ki nem válásának okát a némileg egyoldalú adatbázis mellett a gyűjtőpontok meghatározásában kereshetjük. Ha nincs még egy nagyon hasonló természeti környezetű település a mintában, illetve ha Gyimes egy másik települése is jelen lenne a gyűjtőpontok között, a Magyar Néprajzi Atlasz adatai alapján is bizonyítható lenne Gyimes sajátos kultúrájának megléte.

Irodalom

- BARABÁS Jenő (főszerk.)
1987–1992 *Magyar Néprajzi Atlasz I–IX*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- BARABÁS Jenő – GILYÉN Nándor
1987 *Magyar népi építészet*. Budapest: Műszaki Kiadó
- BICZÓ Gábor – KOTICS József (szerk.)
2013 *„Megvagyunk mi egymás mellett...”: Magyar–román etnikai együttélési helyzetek a szilágysági Tövisbátón*. Miskolc-Egyetemváros: Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet
- BORSOS Balázs
2002 „A régi jó régió” A magyar kultúra számítógép meghatározta területi egységeinek elnevezése kérdéséről. In Keményfi Róbert (szerk.): *A kultúra táji, térbeli változatai. Tanulmányok a 60. éves Kósa László tiszteletére. Néprajzi Látóbatár XI*. 1–4. 103–112.
- 2003 A magyar nyelvterület kulturális régióinak számítógépes meghatározása a Magyar Néprajzi Atlasz térképei alapján. Előzetes eredmények. In Vargyas Gábor (szerk.): *Népi Kultúra – Népi Társadalom XXI*. 31–60. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 2006 Cultural Affiliation of Diaspora Settlements in Transylvania in the Light of the Computerisation of the Maps of the Atlas of Hungarian Folk Culture. In Balogh, Balázs – Ilyés, Zoltán (eds.): *Perspectives of Diaspora Settlements*. 139–157. Budapest: Akadémiai Kiadó
- 2007 Erdélyi szórványtelepülések kulturális hovatartozása a Magyar Néprajzi Atlasz térképeinek számítógépes feldolgozása tükrében. In Balogh Balázs – Bodó Barna – Ilyés Zoltán (szerk.) *Regionális identitás, közösségépítés, szórványgondozás*. 170–182. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest: Lucidus
- 2008 A Magyar Néprajzi Atlasz virtuális 10. kötete. In Vargyas Gábor – Berta Péter (szerk.) *Ethno-lore XXV*. 194–229. Budapest: MTA NKI.
- 2009 A Magyar Néprajzi Atlasz virtuális 11. kötete. I. Néprajzi, földrajzi és nyelvjárási tagolódási térképek. In Berta Péter (szerk.) *Ethno-lore XXVI*. 265–287. Budapest: MTA NKI
- 2010 A Magyar Néprajzi Atlasz virtuális 11. kötete. II. Kulturális tagolódási térképek az egyes kulturális aspektusok alapján. In Berta Péter (szerk.) *Ethno-lore XXVII*. 165–228. Budapest: MTA NKI
- 2011 *A magyar népi kultúra regionális struktúrája a Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében I–II*. Budapest: MTA NKI. 563 + 354 pp.
- DOMANOVSKY György
1981 *A magyar nép díszítőművészete I–II*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- HAJDÚ-MOHAROS József – HEVESI Attila
2002 A Kárpát-Pannon térség tájféldrajza. In Karátson Dávid (szerk.): *Magyarország földje. Kitekintéssel a Kárpát-medence egészére*. 294–306. (Pannon enciklopédia VI. kötet 1997. 2. jav. kiadás) Budapest: Magyar Könyvklub
- HAJDÚ-MOHAROS József
2000 *Magyar településtár*. Budapest: Kárpát-Pannon (térképek: Horváth Zsolt)
- HARKAI Imre
1995 *Házrendszerek és szerepük a magyar népi építészetben*. Budapest: LaVik 1992TM
- ILYÉS Zoltán
2007 *A tájhasználat változásai és a történeti kultúrtáj 18–20. századi fejlődése Gyimesben*. Disszertáció az Eszterházy Károly Főiskola Földrajz Tanszékéről 1. Eger: EKF FT.
- 2008 *Mezgyevilágok. Etnikus interferenciák és nemzeti affinitások térbeli mintázatai a Kárpát-medencében*. Kisebbségkutatás Könyvek. Budapest: Lucidus

JUHÁSZ Dezső

- 2001 A magyar nyelvjárások területi egységei. A nyelvjárási régiók. In Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia*. 262–316. Budapest: Osiris. Térkép: 5. melléklet

KÓSA László

- 1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880–1920)*. Budapest: Planétás

KRESZ Mária

- 1991 *Magyar fazekasművészet*. Budapest–Újvidék: Corvina–Forum

MAGYAR Korona országainak 1900. évi népszámlálása, A.

- 1902 *A népesség általános leírása községenként*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 1. Budapest: MKSH.

MAGYAR Korona országainak 1910. évi népszámlálása, A.

- 1912 *A népesség főbb adatai községek és népesebb puszták, telepek szerint*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új Sorozat 42. Budapest: MKSH.

MAGYAR Korona országainak mezőgazdasági statisztikája, A.

- 1897 *I. A magyar mezőgazdasági statisztika fejlődése s az 1895. évi VIII. törvények alapján végrehajtott összehasonlítás főbb eredményei községenként*. Budapest: M. Kir. Stat. Hiv.

MM vármegye adóközségeinek területe és kataszteri tisztajövedelme művelési áganként és osztályonként az 1909. évi V. T.-cikk alapján végrehajtott kataszteri kiigazítás után.

- 1913–1914 Budapest: M. Kir. Állami Nyomda

MARTIN György

- 1990 Magyar táncdialektusok. In Dömötör Tekla – Hoppál Mihály – Niedermüller Péter – Tátrai Zsuzsanna (szerk.) *Magyar néprajz VI. Népzene – Néptánc – Népi játékok*. 390–451. Budapest: Akadémiai Kiadó

PRINZ Gyula – TELEKI Pál (szerk.)

- é. n. *A magyar munka földrajza. Magyar föld – magyar faj II. Magyar földrajz 2*. Budapest: k.n.

SÁROSI Bálint – NÉMETH István (szerk.)

- 1993 *Kelet 1. Szőlőművelés, Kalotaszeg, Mezőség*. Magyar Népzenei Antológia (sorozat szerk. Falvy Zoltán). V. Budapest: Hungaroton

SÁROSI Bálint – NÉMETH István (szerk.)

- 1995 *Kelet II. Székelyföld*. Magyar Népzenei Antológia (sorozat szerk. Falvy Zoltán). VI. Budapest: Hungaroton

SZOLNOKY Lajos

- 1972 *Alakuló munkaeszközök. A magyar népi kenderrost-megmunkálás*. Budapest: Akadémiai

TÁTRAI Zsuzsanna

- 2002 Kalendáris szokásaink táji tagolódása. 317–339. In Keményfi Róbert (szerk.) *A kultúra táji, térbeli változatai. Tanulmányok a 60. éves Kósa László tiszteletére. Néprajzi Látóbatár XI*. 1–4.

VARGYAS Lajos

- 1990 A magyar népzene dialektusterületei. In Dömötör Tekla – Hoppál Mihály – Niedermüller Péter – Tátrai Zsuzsanna (szerk.) *Magyar néprajz VI. Népzene – Néptánc – Népi játékok*. 63–94. Budapest: Akadémiai Kiadó

ZENTAI László (szerk.)

- 2001 *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*. Pécs: Talma

Balázs Borsos

IS THE FOLK CULTURE OF *GYIMES* SPECIAL AND, IF IT IS, WHY CANNOT THIS BE SEEN IN THE MAPS OF *MAGYAR NÉPRAJZI ATLASZ*?

The status of *Gyimes* in ethnographic research is that of a separate micro-region, an area with the most archaic culture in Hungary before the Paris Peace Treaty of 1920. However, this distinction has not been justified by the research project that was expected to define the regional structure of Hungarian folk culture based on a computerized processing of the maps of *Magyar Néprajzi Atlasz* [Hungarian Ethnographic Atlas]. At the same time nevertheless, the consensus in ethnographic research is that it should be particularly separated because of the folk-wear, music, and dance. What can be the reason then for the smoothing of the folk culture of *Gyimes* in the maps of *Magyar Néprajzi Atlasz* into the broader environment of Eastern Transylvania? The atlas primarily covers the field of material culture, while the aspects in which the peculiar culture of *Gyimes* can be ethnographically identified (music, dance, traditional folk-wear, customs, and folk-lore) are either present in the atlas only on a few pages or are totally absent. In the light of the above, it can be safely stated that, by looking at the entire *Magyar Néprajzi Atlasz*, the reasons for the non-separation of *Gyimes* could be present in the somewhat one-sided database and in the determination of collecting points.